

Sociologický ústav na Akademii věd 1965–2005

Uprostřed 60. let minulého století se z pohybu směřujícího k rehabilitaci a nové institucionalizaci sociologie v českých zemích zrodila instituce, která měla sehrát klíčovou úlohu při rozvoji této disciplíny po zbytek celé dekády a zajistit si tak významné místo v historii české sociologie: Sociologický ústav Československé akademie věd. Ač je všeobecně známo, že k založení ústavu došlo v roce 1965, informace o přesném datu jeho založení se dosud různily. Kupříkladu Lubomír Brokl v zatím nejdůkladnějším publikovaném textu věnovaném historii Sociologického ústavu uvádí jako datum jeho založení 1. leden 1965 [Brokl 2002: 171]. Dobové zdroje a dokumenty však dokládají, že k formálnímu ustavení nové instituce došlo o něco později, konkrétně 1. dubna 1965. Jak odpovídalo době vzniku ústavu, k jeho zřízení nestačilo jen nadšení pro znovu tolerovaný obor projevované několika stovkami zájemců o sociologii, kteří se již v roce 1964 sdružili v Československé sociologické společnosti, ale ani iniciativa vědců na půdě Akademie věd. Formální akt založení Sociologického ústavu mohl být uskutečněn až poté, co s ním vyjádřily souhlas příslušné orgány KSČ. Na půdě ČSAV přitom bylo založení Sociologického ústavu schváleno (a to k 1. dubnu 1965) již na XVIII. zasedání prezidia konaném 11. listopadu 1964 (srov. Obr. 1). Stalo se tak na základě návrhu zpracovaného Pavlem Machoninem a předloženého členem prezidia ČSAV akademikem Viktorem Knappem.

Další vývoj událostí lze aspoň rámcově sledovat s využitím materiálů publikovaných v prvním ročníku *Sociologického časopisu*, který – poznamenáno mimochodem – začal vycházet ještě před ustavením Sociologického ústavu péčí zaměstnanců tehdejšího Filozofického ústavu, přesněji jeho sociologického oddělení, z něhož se samostatný Sociologický ústav posléze vyvinul. Pavel Machonin v prvním čísle prvního ročníku *Sociologického časopisu* uvádí, že Sociologický ústav ČSAV „má být na základě usnesení prezidia ČSAV zřízen v dohledné době.“ [Machonin 1965: 77] P. Kohn a H. Kubecová v přehledu československých sociologických pracovišť publikovaném ve třetím čísle téhož ročníku SČ Sociologický ústav mezi existujícími pracovišti neuvádějí a hovoří pouze o jeho pravděpodobných úkolech, kterých se bude moci ujmout, až bude k 1. dubnu 1965 založen [Kohn, Kubecová 1965: 337]. Mezitím došlo k podstatným krokům ve stranickém aparátu. Dne 19. ledna 1965 sekretariát ÚV KSČ rozhodnul o vybudování centrálního akademického sociologického pracoviště [Zpráva 1965: 359] a dle sdělení Pavla Machonina publikovaného rovněž ve třetím čísle SČ týž sekretariát ÚV KSČ projednal dne 17. března 1965 „Zprávu o problémech rozvoje sociologie v ČSSR“ a spolu s ní i koncepci činnosti Sociologického ústavu ČSAV. Ve „Zprávě“ se mimo jiné nachází charakterizace činnosti nově zakládaného výzkumného ústavu, jež měla být soustředěna do několika oblastí: „Obecná sociologická teorie a metodologie. Soudobá světová sociologie; metodologie, metodiky a techniky sociologického výzkumu; obecná teorie společenských struk-

tur a sociální struktura socialistické společnosti se zvláštním zřetelem ke skupinovým vztahům; charakter soudobé epochy světového vývoje, sociální struktura soudobého kapitalismu a formy přechodu k socialismu; sociologie postojů a hodnot. Výchova vědeckých pracovníků ... *Sociologie religiozity* ... *Sociologie hodnot a postojů*" [Zpráva 1965: 362–363; zvýraznění v originále].

Ve všeobecně příznivé vnější i vnitřní atmosféře umožňující obnovení a institucionalizaci sociologie¹ připadla tíha přípravných a realizačních prací na založení Sociologického ústavu třem význačným osobnostem české sociologie 60. let: doc. Pavlu Machoninovi, členovi vědeckého kolegia pro filozofii a sociologii ČSAV a předsedovi jeho sociologické komise, prof. Miloši Kalábovi, řediteli Sociologického ústavu od jeho založení až do počátku normalizace, a prof. Zdeňku Strmiskovi, zástupci ředitele ústavu od založení do roku 1968, kdy emigroval do Francie. Ani jeden z nich nemohl od počátku sedmdesátých let až do roku 1989 v československé sociologii oficiálně působit, tím méně pak publikovat.

Už v říjnu 1965 v rámci nově zřízeného Sociologického ústavu působilo šest výzkumných oddělení, probíhaly na něm vědecké aspirantury, byl vydáván *Sociologický časopis* [podrobněji Brokl 2002]. Na konci roku 1967 bylo na ústavu zaměstnáno 49 stálých pracovníků, 18 aspirantů, z toho 8 interních, a 5 pracovníků na studijním pobytu. Ústav sestával z následujících šesti oddělení s těmito vedoucími: oddělení obecné sociologie (dr. Miroslav Jodl, CSc.), oddělení sociologické metodologie (doc. dr. Václav Lamser, CSc.), oddělení sociologie globálních společností a současného světového vývoje (doc. dr. Jiří Houška, CSc.), oddělení teorie a sociologie náboženství (dr. Erika Kadlecová, CSc.), oddělení sociologie společenských skupin (dr. Dragoslav Slejška, CSc.), oddělení sociologie volného času (doc. dr. Blanka Filipcová, CSc.). Vedle toho k ústavu náleželo oddělení vědeckých informací a technických služeb (Ivan Skalický) a připravovalo se začlenění (k 1. únoru 1968) Mezinárodního střediska pro volný čas a výchovu (ředitel doc. dr. Bedřich Weiner, CSc.) [Zpráva 1968].

O rozrůstajících se výzkumných aktivitách, pořádání mezinárodních konferencí, návštěvách významných zahraničních hostů, cestách pracovníků ústavu do zahraničí, stále intenzivnější publikační činnosti a dalších známkách slibně se rozvíjejícího sociologického života v Československu 60. let vypovídají materiály publikované v SČ už dříve (zejména v tematickém čísle „Od obnovy k normalizaci“, 40 (5), 2004). Stejně tak ovšem podávají zprávu i o konci prvního Sociologického ústavu v roce 1970, kdy byl direktivním zásahem shora zrušen jako samostatná instituce a proměněn v sociologickou sekci nově vzniklého Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV. Jak odpovídalo duchu normalizační éry, „reorganizace“ byla především záminkou pro personální čistky, kterým padla za oběť téměř polovina pracovníků Sociologického ústavu [M. Illner in Česká sociologie 2004].

¹ Podrobněji se k procesu obnovy československé sociologie v 60. letech se zvláštním důrazem na založení Sociologického ústavu ČSAV vyjadřuje ve svém příspěvku publikovaném v téže rubrice Pavel Machonin, kterému děkuji za upřesňující komentář k tomuto odstavci.

VII/ Návrh koncepce Filosofického ústavu ČSAV a Filosofického ústavu SAV a jejich složení /310/

XVII.P 30.10.1964 bod 1/3a

Člen prezidia ČSAV akademik V. Knapp v úvodním slově k předloženému návrhu upozornil, že jde toliko o předběžný materiál, který bude ještě posouzen ústavem a vědeckým kolegiem. V diskusi vyjádřilo presidium souhlas s podstatou předloženého návrhu a navrženým zaměřením obou ústavů. Ředitel Filosofického ústavu ČSAV dr. V. Ruml vyslovil názor, že navržená koncepce ústavu není zatím koordinována s pracovní náplní ostatních filosofických pracovišť a že předpokládaná kapacita pro řešení aktuálních filosofických problémů rozvoje socialistické společnosti nejsou postačující.

Prezidium

1) bere na vědomí předložený předběžný návrh nové koncepce Filosofického ústavu ČSAV a Filosofického ústavu SAV;

2) ukládá vědeckému kolegiu filosofie ČSAV, aby s návrhem koncepce Filosofického ústavu ČSAV seznámilo tento ústav a po jeho slyšení jej projednalo a sdělilo své stanovisko prezidiu ČSAV do 31.12.1964; stejná opatření je nutno provést v orgánech Slovenské akademie věd, pokud jde o Filosofický ústav SAV;

3) ukládá členu prezidia ČSAV akademiku V. Knappovi, aby návrh se stanoviskem vědeckého kolegia filosofie ČSAV a vědeckého kolegia filosofie, psychologie a pedagogiky SAV znovu předložil k projednání prezidiu ČSAV do 31.1.1965, včetně návrhu konkrétních opatření ve smyslu přílohy III. předložené zprávy.

VII/ Návrh na zřízení a koncepci práce Sociologického ústavu ČSAV a Sociologického ústavu SAV /310/

XVII.P 30.10.1964 bod 1/3a

V úvodním slově k předloženému návrhu upozornil člen prezidia ČSAV akademik V. Knapp zejména na otázku výběru a jmenování ředitele připravovaného pracoviště ČSAV. V diskusi vyslovilo presidium řadu připomínek k navrhovanému zaměření a náplni práce Sociologického ústavu ČSAV a konstatovalo, že návrh obsahu Sociologického

ústavu SAV je v této etapě již daleko hlouběji a konkrétněji propracován.

Prezidium

1) bere na vědomí předložený návrh na zřízení a obecné zaměření práce Sociologického ústavu ČSAV a Sociologického ústavu SAV s připomínkami;

2) schvaluje

a) zřízení Sociologického ústavu ČSAV s účinností ke dni 1. dubna 1965;

b) zřízení Sociologického ústavu SAV s účinností ke dni 1. ledna 1965;

3) ukládá předsedovi ČSAV akademiku F. Šoršovi, členu prezidia ČSAV akademiku V. Knappovi a vědeckému kolegiu filosofie ČSAV projednat a předložit příštímu zasedání prezidia návrh na jmenování ředitele Sociologického ústavu ČSAV;

4) ukládá řediteli Sociologického ústavu ČSAV vypracovat plán práce ústavu na rok 1965 a v souladu s ním postupně vypisovat konkursy na obsazení přidělených funkčních míst ústavu; o postupu prací soustavně informovat členu prezidia ČSAV akademika V. Knappa;

5) ukládá hlavnímu vědeckému sekretáři ČSAV členu korespondentu J. Pluhařovi a řediteli úřadu prezidia ČSAV J. Machovi

a) zajistit ve smyslu příslušných právních předpisů projednání zřízení obou nových pracovišť se Státní komisí pro rozvoj a koordinaci vědy a techniky;

b) zajistit v rozpočtu ČSAV na rok 1965 materiální podmínky pro rozvoj činnosti Sociologického ústavu ČSAV v roce 1965 s tím, že počet pracovníků tohoto ústavu v roce 1965 dosáhne maximálně 30;

6) ukládá členu prezidia ČSAV členu korespondentu M. Trlifajovi přidělit Sociologickému ústavu ČSAV příslušnou kvotu na zahraniční styky v roce 1965;

7) ukládá předsednictvu Slovenské akademie věd učinit potřebná opatření k zabezpečení činnosti Sociologického ústavu SAV a tím, že počet funkčních míst, navrhovaných v předložené zprávě, se pokládá za maximální.

Sociologie na půdě Akademie věd získala zpátky svou institucionální samostatnost až po pádu komunistického režimu, kdy se sociologická sekce ÚFS opět proměnila v obnovený Sociologický ústav ČSAV (srov. Obr. 2). Mezi ústavem zrušeným v roce 1970 a nově vytvořenou institucí od počátku existovala, musela existovat, celá řada rozdílů a diskontinuit: obnovený ústav by se kupříkladu jistě nepřihlásil k programu činnosti doslova a do písmene v té podobě, v jaké byl formulován v 60. letech. Povědomí o hlubší kontinuitě mezi oběma ústavu, kontinuitě překonávající přerýv dvaceti let omezené institucionální existence sociologie v rámci Akademie věd, se však nepochybně prosadilo plným právem. Jedná se o kontinuitu personální (v obnoveném Sociologickém ústavu působili a stále působí pracovníci původního ústavu ze 60. let), kontinuitu institucionální specifičnosti (v obou případech jde o jediné sociologické pracoviště zaštiťované Akademií věd) a v neposlední řadě i o kontinuitu vykonávaných aktivit (včetně vydávání *Sociologického časopisu*, které ovšem nebylo přerušeno ani po zániku původního Sociologického ústavu v 70. a 80. letech, kdy se vydavatelem stal ÚFS). Jakkoli dobře zdůvodněné konstatování silné kontinuity mezi oběma ústavu však přirozeně nemůže zakrýt skutečnost, že nový Sociologický ústav je jinou institucí pro jinou dobu.

Jakou vlastně institucí tento obnovený Sociologický ústav za 16 let své existence byl a je, a jak se mu dařilo být či nebýt na výši své doby, bude možné lépe posoudit až s odstupem času. Už nyní se však rysují docela zřetelně některé obzvlášť nápadné aspekty dosavadního vývoje a činností nového ústavu, které dávají této instituci její charakteristický profil. Začít je třeba zřejmě nezbytnou personální proměnou na počátku 90. let, ale jistě podstatnější byla svobodnými poměry umožněná proměna a prohloubení výzkumných zájmů, jež se dnes odráží v pestré profilaci zaměření výzkumných oddělení, kterých v současném Sociologickém ústavu působí deset.² Změna vnějšího prostředí také umožnila nebývalé rozšíření mezinárodních kontaktů a mezinárodní spolupráce, včetně stále hlubšího a samozřejmějšího včleňování do evropských výzkumných sítí, konsorcií a projektů. S tím souvisí i přítomnost zahraničních pracovníků v týmech Sociologického ústavu, další doklad pokračující globalizace vědeckých aktivit, na niž se ústav aktivně podílí.

Nepřehlédnutelnou stránkou dnešního Sociologického ústavu je vysoký počet mladých odborných a vědeckých pracovníků v různých fázích přípravy na vědeckou dráhu. Důraz na mladé pracovníky a pracovnice dále zesílil v roce 2002, kdy Sociologický ústav společně s Fakultou sociálních věd UK zahájil vlastní program doktorského studia, do něhož je v současnosti zapojeno celkem 30 doktorandů. Mnozí pracovníci ústavu se vedle své vědecké činnosti věnují rovněž pedagogické práci na celé řadě univerzit a vysokých škol. Neocenitelný význam pro vzdělávání mladých sociálních vědců má knihovna Sociologického ústavu, zřízená v roce 2004, která i přes svůj více než útlý věk nabízí velmi dobře budovanou sbírku nejnovější sociologické

² Výzkumná oddělení Sociologického ústavu: Centrum pro výzkum veřejného mínění, České pohraničí, Ekonomická sociologie, Gender & sociologie, Hodnotové orientace ve společnosti, Lokální a regionální studia, Sociologie vzdělání a stratifikace, Sociologie politiky, Sociologický datový archiv, Studia sociální struktury.

literatury, o kterou je v domácích poměrech stále velká nouze. Knihovna se mimo jiné může pochlubit tím, že její součástí je rozsáhlý knižní dar jednoho z předních sociálních myslitelů XX. století, polsko-britského sociologa Zygmunta Baumana.

Sociologická knihovna není jediným prvkem výzkumné infrastruktury pro sociální vědy, který ústav spravuje a poskytuje širší odborné i laické veřejnosti. Zmínku si zaslouží Sociologický datový archiv (SDA), založený v roce 1998, jehož součástí se v roce 2005 stal také archiv kvalitativních dat MEDARD. Mimořádně důležitý krok v rozvoji ústavu se uskutečnil v roce 2001, kdy do jeho organizační struktury bylo začleněno Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM), disponující vlastní tazatelskou sítí a týmem sociologů-specialistů věnujících se teoretickým i praktickým aspektům zkoumání v masových demokratických společnostech tak důležitého fenoménu, jako je veřejné mínění. Sociologický ústav prostřednictvím zjištění CVVM publikovaných v médiích představuje nezanedbatelný zdroj podnětů pro veřejné diskuse probíhající v české společnosti a pro rozhodování politických institucí. Projektem Sociologického ústavu, který programově usiluje o dopad na sociální praxi jdoucí nad rámec akademického bádání v konvenčním smyslu, je Národní kontaktní centrum – ženy a věda, které se věnuje výzkumu vědní politiky z genderového hlediska a postavení žen v české vědě.

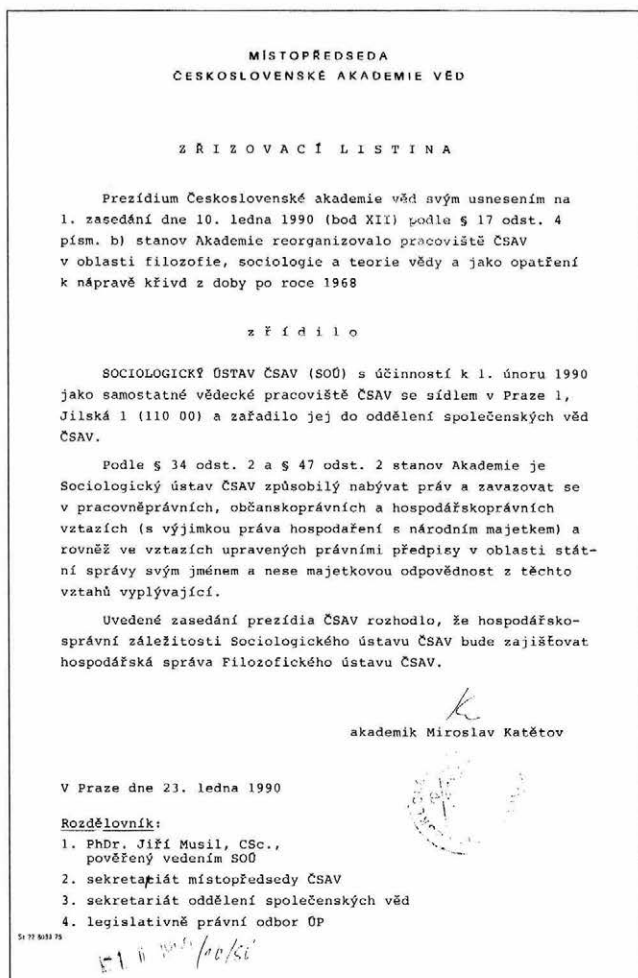
Obnovený Sociologický ústav se rovněž stal nepřehlédnutelnou nakladatelskou institucí v oblasti sociologické literatury. Vedle *Sociologického časopisu/Czech Sociological Review*, který má od 90. let spolu s českými také anglická čísla, vydává další časopisy (*Historická demografie*, bulletin *SDA Info*, *Kontext: časopis pro gender a vědění*, bulletin *CVVM Naše společnost*, internetový *SOCIOweb*, dříve rovněž *Data & fakta*), publikuje již od roku 1989 vlastní řadu pracovních textů (od roku 2004 nazývaných *Sociologické studie/Sociological Studies*) a v jeho edičním oddělení jsou připravovány k tisku sborníky editované pracovníky ústavu. To vše přitom tvoří jen část rozsáhlé publikační činnosti výzkumníků ze Sociologického ústavu doma i v zahraničí.

Dnešní Sociologický ústav se všemi svými aktivitami, dynamikou i ambicemi je možný jen díky řadě naplněných předpokladů, které se utvářely v minulosti, v níž velmi podstatná role připadá jeho stejnojmennému předchůdci ze 60. let. Proto je na místě se v roce, kdy od založení prvního Sociologického ústavu uplynulo 40 let, poohlédnout aspoň na chvíli zpátky a připomenout si odkaz, který ústav 60. let pro současnost představuje, a spolu s tím i všechny významné kontinuity a diskontinuity, jež charakterizují vztah nového Sociologického ústavu k jeho minulosti.

Marek Skovajsa

Literatura

- Brokl, Lubomír. 2002. „Sociologický ústav AV ČR Praha.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38 (1–2): 169–181.
- „Česká sociologie v letech 1965–1989.“ 2004. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 40 (5): 695–740.
- Kohn, P., H. Kubecová. 1965. „Příspěvek k vytvoření evidence sociologických pracovišť v ČSSR.“ *Sociologický časopis* 1 (3): 336–344.
- Machonin, Pavel. 1965. „Informace o práci komise pro sociologii a vědecký komunismus při vědeckém kolegiu filosofie ČSAV.“ *Sociologický časopis* 1 (1): 77–79.
- „Zpráva o nejdůležitějších výsledcích činnosti Sociologického ústavu ČSAV za rok 1967.“ 1968. Archiv AV ČR, fond Sociologického ústavu AV ČR, 1968, inventární číslo 30, karton 2.
- „Zpráva o problémech rozvoje sociologie v ČSSR.“ 1965. *Sociologický časopis* 1 (3): 357–365.

Obr. 2. Zřizovací listina obnoveného Sociologického ústavu ČSAV z roku 1990